

Határtalanul. Határon innen és túl

Gráfik Imre: Határtalanul. Határon innen és túl. Pannónia Könyvek. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2013, 356 p.

A jeles néprajzkutató, Gráfik Imre kutatásainak egyik, leginkább az utóbbi egy-két évtizedben központiá vált témája a határon túli magyarság kulturális örökségének vizsgálata. Az itt ismertető kötet tanulmányai ugyan zömükben korábban már különböző nyelveken (is) napvilágot láttak, ám nem volt érdektelen vállalkozás azokat egy kötetbe összegyűjteni.

A kötetben Magyarország Pannon régiójával, illetve a Nyugat-Magyarországgal határos térségekkel kapcsolatos, illetve a horvátországi szórvány magyarság helyzetét elemző tanulmányok kaptak helyet. Szinte szimbolikus, a nyugati határvidék nyelvi-etnikai sokszínűségét tükröző megoldás, hogy a tanulmányok magyar, német, horvát és szlovén, ill. esetenként angolul szerepelnek a kötetben.

A Bevezetést és a hivatkozások gazdag jegyzékét 10 fejezet követi.

Az I. fejezet kifejezetten az Őrvidékkel, Őrszigettel foglalkozik. Gráfik Imre közel negyedszázada, 1991-ben írta ezt a védőbeszéd számba menő tanulmányt arról, hogy Őrszigeten létre lehetne hozni a magyarság legnyugatibb komplex kultúrtörténeti emlékhelyét – a történetileg kialakult faluközpont revitalizációjával. A tanulmányban kifejti a szakmai és tudományos érveket az elképzelés létjogosultságáról, amely dr. Galambos Ireneus Ferenc személyéhez és munkásságához kötődik. Gráfik javaslatot is tesz a megvalósításra, amire az Ausztriában elindult falumegújítási mozgalom nyújthat lehetőséget. Ennek az a lényege, hogy a falvakat „olyan funkcióképes állapotban őrizzük meg múltjukkal együtt, amely megfelel a mai ember igényének, s ebben jól is érzi magát”.

A II-VII. fejezet a horvátországi szórványmagyarság helyzetét mutatja be különböző szempontok alapján. A II. fejezetben Gráfik Imre áttekinti a népszínmű mint műfaj sajátosságait és szerepét a közösségformálásban, a nemzeti tudat megőrzésében. Egyetérthetünk fontos megállapításával, hogy „a határon túli magyarság nemzeti identitásának

fenntartásában az egyik meghatározó tényező a kisebbségi, nemzetiségi viszonyok között megőrzött népi műveltség” (41 o.), s ennek „alapvető követelménye a magyar nyelv használata, az anyanyelvi kultúra elsajátítása és alkalmazása.” Ahhoz, hogy megértsük a népszínmű szerepét a horvátországi szórványmagyarság körében, a Velika Pisanicán (a Belovár – Verőce – Daruvár háromszögben) élő magyarság életében, részletesen ismerteti a településen és körzetében élő magyarság legfontosabb történeti-demográfiai tényeit. A szerbek, horvátok, németek, szlovákok és magyarok a török kivonulását követő időszakban települtek be, a magyarok csak a 19. század második felében Dél-Magyarország, a Dél-Dunántúl területéről. A középső korosztály még az 1990-es évek elején is emlékezett az egykori népszínmű-előadásokra. A darabokat a református kántor választotta ki (ezek jegyzékét az 55. oldalon hozza). A népszínmű-előadások hatékonyan járultak hozzá az anyanyelv használatához és megőrzéséhez, ahogy ez Burgenlandban is, pl. Felsőőrött s a nyelvsziget többi községében is történt, s ahol a fiatal szereplőgárda munkájában és szórakozásában inkább a német nyelvet használja. Sajnálatos, hogy a horvátországi szórványmagyarság körében a népszínmű-előadások évtizedek óta szünetelnek.

A III. fejezetben a szerző bemutatja a térség etnikai viszonyainak kialakulás-történetét, azon belül a magyarság számának, arányának változásait. A 20. század elején még a magyarság térnyerése figyelhető meg, de az I. világháború után a kedvezőtlenebb körülmények következtében folyamatosan csökken a magyarság létszáma, s ez a folyamat a II. világháború után felgyorsul. A közelmúltban zajlott jugoszláv háború alatt és után sokan áttelepültek Magyarországra. Bár a magyar nyelvű műveltségnek, irodalomnak, oktatásnak nagy hagyománya van a Drávaszögben, a szlavóniai szigetmagyarság körében, az utóbbi évtizedekben a magyarság körében csökkent az anyanyelvű oktatás iránti érdeklődés, és csökken a magyar nyelv használata – elsősorban a fiatalság körében. Az indoklás – mint szinte valamennyi kisebbségben élő nép esetében –, hogy a gyermek jövőjét az államnyelvű (jelen esetben a szerb vagy horvát nyelvű) iskola jobban biztosítja. Az érdeklődés csökkenése miatt felszámolták az iskolák magyar tagozatait. Az anyanyelv tanulásának lehetőségei között említi az anyanyelv fakultatív tanulását,

az anyanyelv-ápolás iskolai megvalósítását – ez utóbbi a legnépszerűbb az iskolások körében (alsó tagozaton heti 6, felső tagozaton heti 4 órában magyar óra). A nyelv megőrzésében és a hagyományok ápolásában, a magyar kultúra terjesztésében fontos szerepet játszott előbb a Horvátországi Magyarok Szövetsége, majd az új Horvát Köztársaságban megalakult Horvátországi Magyarok Közössége, amely egyik legfontosabb feladatának az anyanyelvű oktatást tartja, felismerve, hogy a magyar nyelv és kultúra fennmaradása elsősorban az egynyelvű magyar iskolák számától függ. Gráfik kijelöli a tudomány feladatát is: a minél pontosabb demográfiai, statisztikai felmérés, a népességtopográfiai vizsgálat alapján a törvényszerűségek megállapítása és közzététele.

A IV. fejezet a horvátországi szórványmagyarság nemzeti identitásával foglalkozik, egy adatfelvétel alapján, amely 1996-ban és 1997-ben történt Velika Pisanicán. A település lakosságának zöme horvát, kisebb részben szerb, a magyarok a település összlakosságának 20%-át teszik ki. A felmérés 18 személy bevonásával történt, ami ugyan statisztikailag nem tekinthető relevánsnak, de jelzi a lakosság viszonyulását, hangulatát. Összefoglalva a nemzeti/nemzetiségi, etnikai identitás kérdését megállapítható, hogy a magyar anyanyelv használatának háttérbe szorulásával csökken a magyarságtudat, de a nyelvvesztés nem feltétlenül eredményez identitásvesztést is. A régióban nem a multikulturális motiváció hat, hanem az asszimiláció, részben a globalizáció, azaz a régió nyelvileg homogénné válik (horvát), a szellemi és anyagi műveltségben viszont kevert, ill. egyfajta nemzetek feletti kultúra alakul ki. Visszaszorul a társadalom etnikai alapú tagolódása, helyette más kritériumok válnak meghatározóvá (foglalkozás, jövedelem).

Az V. fejezetben elhelyezett tanulmány mintegy az előzőnek a folytatása. A négy etnikum (horvát, szerb, magyar, német) által lakott Velika Pisanicán az azonos etnikumhoz tartozók tömböket alakítottak ki. Gráfik a forgórózsza-modell (alkati, egészségi, etnikai, gazdasági, generációs, hatalmi, kulturális, nembeli, nyelvi, politikai, rokonsági, szociális, társadalmi, települési, természeti, vallási szempontok) segítségével a szórványban élők kapcsolatrendszerét vizsgálja. Megállapítja, hogy egy személy több viszonylatnak is tagja, részese, így lehetséges kapcsolatrendszere is többsikű, egyszersmind az alkalmazkodási-asszimilációs

kényszer hatására gyengül, sérülékenyebbé válik a kollektív emlékezet gyengébb, s ennek következtében az egyén egyre nagyobb mértékben individualizálódik. További tanulság, hogy a fiatalabb korosztályok esetében csökken a tradicionális kötöttségek jelentősége (pl. a házasságkötések, a munkakapcsolatok és a személyes emberi kapcsolatok terén) – viszont nem jelennek meg helyükben „innovációs tradíciók”.

A VI. fejezet egy 1996-1997-ben végzett terepmunka eredményeit foglalja össze. A 10 kérdésre épülő felmérés a magyar nyelv használatát, az etnikai tudat és a nyelv kapcsolatát vizsgálja. A vizsgálat főbb megállapításai között szerepel, hogy a vártnál szerényebb a magyarországi származás tudatának őrzése, a legmeghatározóbb tényező az anyanyelv használata a családban, azaz a család mint mikroközösség meghatározó a nemzettudat fenntartásában. A térségben visszaszorulóban van a magyar anyanyelvű iskolai oktatás, Velika Pisanicán meg is szűnt. Az adatközlők ugyan hallgatják a magyar nyelvű rádiót és a TV-adások iránt is volna igény, de helyben nem lehet fogni a magyar adást. A magyar nyelvű olvasás is háttérbe szorult; a sajtótermékek és a könyvek terjesztése a szórványban megoldatlan, holott a székelyföldi és a csallóközi kutatások az olvasás magas presztízsről vallanak. A háborús évek alatt szinte megszűnt a magyar nyelvhasználatú egyesületi élet, gyakorlatilag nincs politikai élet; a Horvátországi Magyar Néppártnak nincs helyi, térségi szervezete; az 1996-os helyhatósági választásokon nem biztosították a magyar érdekképviseltre való szavazás lehetőségét sem. Megdöbbentően alacsony a magyar államisághoz kapcsolódó megemlékezések felidézése, valamivel kedvezőbb az egyházi ünnepek magyar vonatkozásának említése. Magyar áruk vásárlása az olcsóbb árakkal van összefüggésben, s nem a nemzeti imázssal. A közéletben nem használják a magyar nyelvet; a régi egynyelvűséget a kétnyelvűségen keresztül felváltotta az új egynyelvűség a többségi nyelven. Összefoglalóan megállapítható, hogy a magyar nyelv háttérbe szorulásával csökken a magyarságtudat; de a nyelvvesztés – ahogy az előző fejezetben is megállapítható volt – nem okvetlenül jelent nemzeti identitásvesztést.

A VII. fejezetben az 1991-ben függetlenné vált Horvátország kerekein belül méri fel a szerző a magyar kisebbség esélyeit. Politikai, közgazgatási és törvénykezési szempontból pozitív események időrendben

a következőképpen alakultak. Pozitívum, hogy folytatja tevékenységét az 1949-ben megalakult Horvátországi Magyarok Szövetsége. 1990-ben megalakult a Horvátországi Magyar Néppárt, amely a magyarok politikai képviseletévé vált. Az 1991-es alkotmánytörvény rendelkezik az etnikai és nemzeti közösségek és kisebbségek jogairól, az 1992-es választási törvény szerint pedig az összlakosság 0,6%-át kitevő magyarság egy képviselőt küldhet a képviselőházba. 1993-ban megalakult a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége mint egy pártok felett álló érdekképviseleti szervezet. 1995-ben horvát-magyar kisebbségvédelmi egyezményt írtak alá Eszéken. E pozitív külső körülmények ellenére a valóság azonban bonyolultabb és árnyaltabb. Ez fakad egyrészt a magyarság létszámából, a szórvány-létből, másrészt abból, hogy a háború alatt közel 8000 fő elmenekült, nőtt a vegyesházasságok száma, csökkent a gyermekvállalás, érezhető az idegenellenesség, a magyarellenesség. Mindennek következtében visszafordíthatatlan a nyelvi-kulturális asszimiláció folyamata. Számos azonosság figyelhető meg például a szlovéniai őshonos kisebbségek helyzetével: az asszimiláció csökkenti a nemzetiségek létszámát, szűkíti települési térségüket; a modernizáció az asszimilációs folyamat elindítója; az asszimiláció üteme lassul, ha a kisebbségek megfelelő szociál-gazdasági átalakulást érnek el; a határ menti térségekben a kisebbségek egyes tevékenységek terén vezető szerepet vettek át, s nyertek ezáltal térbeli funkciót. A horvátországi magyarok esetében a háború és következményei megzavarták a kibontakozás folyamatát. Segíthet a politikai szándék, hogy elősegítsék az elmenekült magyarok visszatelepülését.

Az előzőekhez képest új témát tárgyal a VIII. fejezet. Szerzőnk a Hármashatár emlékmű történetének ismertetését felhasználva egy etnikailag, nyelvileg, politikailag egyaránt izgalmas térség utolsó közel száz esztendejének történetét írja le, azt, hogyan vált a nemzeti trauma 1922-ben emelt emlékműve a népek találkozóhelyévé. Az olvasó olyan talán meglepő információ birtokába jut, mint a felsőszölnöki határnyitás, ami három hónappal megelőzte a méltán elhíresült soproni páneurópai pikniket, s megvalósulhatott a tiltott határátlépést végrehajtott rokonok elvileg tiltott találkozója. A hármashatár és térsége a két világháború között az országos politikában nem kapott szerepet. Helyi jelentősége azonban nagy volt, mert a kishatárforgalom révén megmaradhat-

tak a kapcsolatok a szétszakított területen. A második világháború után kiépült a vasfüggöny, aminek következtében felbomlott és megszakadt a rokoni-baráti-gazdasági kapcsolatokon alapuló térségi viszonyrendszer, elszigeteltségbe taszítva a térséget. Változást csak az 1980-as évek hoztak: megelénkültek a kétoldalú kapcsolatok Ausztriával és Jugoszláviával a kultúra, a sport, az oktatás, a gyermeküdvöltetés, a kistérségi árucserre és a gazdaság területén. Mindezt az Alpok-Adria Munkaközösség multikulturális projektje is támogatta. Fordulatot jelentett, hogy 1989. május 27-én az ún. „Barátság találkozó” keretében a jugoszláv-osztrák-magyar hármashatáron találkoztak Muraszombat, Körmend és Fürstenfeld vezetői. Ebből az alkalomból nemzetközi kulturális műsort is szerveztek, s a résztvevők üdvözlő táviratot küldtek a három ország vezetőinek. A találkozóról emléktáblát állítottak fel mindhárom ország területén. Az 1990-es évek új lehetőségeket nyitottak. 1990-ben megrendezték a hármashatáron a nyitott határok napját, amelyen jelen volt Szlovénia külügyminisztere és a Vas megyei tanács elnöke. 1993-tól rendszeressé váltak az évenkénti találkozók. Gráfik Imre felsorolja azokat a területeket, amelyeket a hármashatár régiójában közösen lehetne fejleszteni, kezdve a rokoni-baráti kapcsolatok erősítésével a politikai-közéleti kapcsolatokon át a gazdasági, kulturális, sport és turizmus vagy a természetvédelem területéig. A térség érdekes kutatási témául is szolgálhat, hogy a nemzeti-nemzetiségi-etnikai identitás átalakulhat-e egyfajta közép-európai entitássá, kialakulhat-e egy határon átnyúló Pannon-régió tudat. A recenzens csak sajnálni tudja, hogy egy 1989-90-ben, az Alpok-Adria-régió felsőoktatási alprogramja számára felvetett gondolata, egy nemzetközi Hármashatár-egyetem nem érte el az érintettek ingerküszöbét. Még most sem lenne késő, s jelentős szimbolikus erővel bírna egy Közép-Európa-tematikájú campus kiépítése a hármashatáron.

A könyv utolsó két fejezete esettanulmány. Gráfik Imre konkrét példákon mutatja be – külföldiek be- és letelepedésén keresztül –, hogyan értékelődött fel az utóbbi évtizedekben a Pannon-régió.

A IX. fejezet egy kis Vas megyei falu, Iklanberény utóbbi 10 évét mutatja be a falu és lakóinak életén keresztül, kitérve a demográfiai mobilitásra. A kis létszámú lakosságon belül jelentősnek mondható a külföldiek aránya, akiknek a zöme német anyanyelvű.

Hasonló témát tárgyal, de immár nem csak egy falura vonatkoztatva, hanem egy egész megye egyes régióra (Pannon-táj) koncentrálva, a X. fejezet. Vas megyében jelentős a külföldi be- és letelepedők száma. A be- és letelepedést elősegíti, hogy a letelepedett uniós állampolgárok is rendelkeznek aktív és passzív választójoggal. A Pannon-táj évtizedek óta ismert a külföldiek előtt, az Alpok-Adria Munkaközösség megalakítása és működése, a gyógyturizmus (Bük, Sárvár), a sport és kultúra (Bartók Szeminárium és Fesztivál, Savaria Történelmi Karnevál, dobógála, Vasi vasember, Textil Biennálé, Urbanisztikai Nyári Egyetem, Bloom-napok stb.) révén. Tovább növeli a térség vonzerejét, hogy Magyarország tagja az EU-nak, hogy kedvezők a térségi életfeltételek (relatív alacsony költségek, Magyarországon belüli magas fejlettségi szint), a gazdag és változatos földrajzi táj (ezen belül: ápolt kastélykertek, híres arborétumok), a történelmi múlt (borostyánkőút, Pannon provincia, multikulturális tradíció, kastélyprogram), valamint a közvetlen kapcsolat és közelség Nyugat-Európához.

A le- illetve megtelepedés motivációi között említendő a munkavállalás, vállalkozás indításának lehetősége, a nyugállományba vonulás utáni kellemes életvitel kialakítása. Ugyanakkor akadályként merülnek fel a nyelvi-kommunikációs nehézségek mind a privát szférában, mind a hivatali ügyintézésben.

Az elemzés következtetései közé tartozik, hogy a külföldiek még egy településen belül sem alkotnak települési egységet, nincs tömörszerűség, korfájuk a jövő szempontjából kedvezőtlen, viszont jelentős a szerepük a település építészeti képének megújításában (kastélyok, kúriák, házak felújítása), a vállalkozást indító külföldiek kedvező hatást fejtenek ki, mert munkalehetőséget biztosítanak, többnyire a magyarnál magasabb jövedelemmel, példaképpül szolgálnak településformáló életvitelükkel (a helyi viszonyokat magasan, meghaladó infrastrukturális igények), a többnyelvűség modelljének terjesztésével (a külföldi igyekszik magyarul tanulni, alkalmazottaikat segítik az idegen nyelv elsajátításában), s ezzel hozzájárulnak más népek és kultúrák tiszteléséhez, megbecsüléséhez.

Gráfik Imre könyve nem csak tudományos kutatás, állapotfelmérés, hanem konkrét javaslatokat is tartalmaz. Ezek egy része a határon túli magyarságra irányuló politikának szolgálhat tanácsul, más részüik

a Pannon-régió határon átnyúló kapcsolatainak lehetőségeit veti fel. A térség földrajzi fekvéséből származó előnyei sok tekintetben kihasználhatatlanok. Amit már kihasználnak: Szombathely mint az egykori Vasvár megye székhelye a régió kulturális „fővárosává” vált, elsősorban a zenei életben. Teljességgel kihasználhatatlanok viszont például a felsőoktatásban rejlő lehetőségek, holott Burgenlandban a felsőoktatás intézményhálózata meglehetősen hiányos.

A térség sokoldalú kutatása és a kutatásokra épülő fejlesztések még váratnak magukra. Ezért is üdvözlendő Gráfik Imre tevékenysége és több nyelven kiadott könyve, amely alkalmat ad – túl tudományos érdekein – a határon átnyúló gondolatcserére.

Pusztay János

A Balkán kilátásai Brüsszel, Moszkva és Ankara háromszögében

Van Meurs, Wim: Der Balkan im Dreieck Brüssel – Moskau – Ankara. = Südosteuropa Mitteilungen. 54. Jg. 2014. 5-6. No. 41-51. p.

Az Európai Bizottság új ciklusa Jean-Claude Juncker elnökségével indult 2014 novemberében. Juncker tevékenysége meglepetéseket hozott mindjárt a politikai szerepek elosztásával: egy-egy témakör biztosául mintha a témában épp valamely visszafogottabb arculatú tagállam képviselőjét hívta volna meg, alelnökeit pedig jellemzően kisállamok jelöltjeiből választotta. Magukat a témákat ugyanakkor körültekintően hozzárendelte egy-egy jelölt felkészültségbeli kompetenciájához, azaz a korábbi, válogatatlan adminisztratív szerephangsúlyokkal szemben határozottan politikai szerepre gondolt a biztosok tevékenységével kapcsolatban. Ezzel egybehangzóan az új szomszédságpolitikai-bővítési biztos kijelölése a keresztény-konzervatív ÖVP színeit képviselő osztrák Johannes Hahn személyében a maga kevéssé bővítés-pártoló hazai hátterével alapvetően a bővítési dinamika visszafogását ígéri. (Kezdetben Bécsből igyekeztek gátolni 2013-ban a horvát csatlakozást is.) Meghallgatása során Juncker halasztó értelmű prognózisával egyezően